

Az iskolateremtő, tanszékszervező és könyvkiadó professzor

A rendszerváltozás lehetőséget teremtett arra, hogy Oroszország történetének kutatásában is paradigmaváltás következzen be. Tisztában vagyok azzal, hogy már 1989 – 1990-et megelőzően is jelentős eredmények születtek Kelet-Európa múltjának vizsgálatában, mivel Márki Sándor, Thallóczy Lajos, Perényi József, Arató Endre, Niederhauser Emil, Tardy Lajos, Váradi-Sternberg János munkái kimagasló értéket képviselnek. A „kopernikuszi fordulat” azonban az 1953. február 18-án született Szvák Gyula nevéhez köthető, aki elsőgenerációs értelmiségi családban látta meg a napvilágot Budapesten. Középiskolai tanulmányait a Fazekas Mihály Gimnáziumban végezte, ahol osztálytársai közül többen később neves szakemberek és politikusok lettek. Egyetemi stúdiumainak első két évét a szegedi bölcsészkaron kezdte, majd 1974-től az ELTE BTK-n folytatta. A tehetséges fiatalember Kelet-Európa múltja iránti érdeklődését jelzi, hogy már egyetemistaként (1976-ban) cikke jelent meg a „Századok” hasábjain. 1977 őszén gyakornoki állást kapott Perényi József tanszékén, ahol szemináriumi foglalkozásai rendkívül népszerűek voltak. (Emlékezetes marad számomra az egyik 1982-es órája, amelyre Filippov Szergej, Szili Sándor, Siklósi Péter is járt, és Szibéria Oroszországhoz történt „csatolásának” problematikáját tárgyalták. Imponáló volt a hallgatók felkészültsége, tanáruk lenyűgöző vitavezetése. Nem titkolom, egész életemben ilyen szemináriumi csoportot kívántam magamnak!)

Az 1970-es évek végétől ismerem Szvák Gyulát, akivel 1981-ben közösen vettünk részt a szegedi OTDK programján. Soha nem felejttem el, milyen szívélyesen fogadták egykori tanítványukat Mérei Gyula akadémikus, Serfőző Lajos dékán, A. Sajti Enikő és Varga Ilona tanárnők, akik még jól emlékeztek rendkívül tehetséges diákjukra. Bár nem voltam szegedi hallgató, mégis jólesett, hogy Varga Ilonától én is kaphattam néhány különlenyomatot legújabb tanulmányaiból.

Szvák Gyula 1981-ben védte meg bölcsészdoktori disszertációját, 1982-ben – huszonkilenc éves korában – önálló kötete jelent meg „Cárok és kalandorok” címmel. Szívesen készítettem recenziót erről a lebilincselően szép stílusú, az előszó varázsával megírt, a pszichologizáló módszereket hatásosan alkalmazó könyvről. A kötet ismertetésekor – harminchat évvel ezelőtt – ezt írtam: „A hazai történészek közül Szvák Gyula elsőként kísérelte meg, hogy átfogó képet nyújtson a 16–17. század fordulójának oroszországi eseményeiről, a társadalmi, politikai és gazdasági viszonyok alakulásáról, az európaiktól számottevően eltérő, sajátos történelmi fejlődés okairól. [...] A szerző meggyőző erővel

mutatta be, hogy miért ütköztek IV. Iván központosítási törekvései nyílt ellenállásba, s miként vezettek a bojárok földbirtokainak elkobzása, a jobbágyság feudális szolgáltatásainak ugrásszerű növekedése, valamint a különböző elemi csapások és a livóniai háború terhei mély társadalmi-gazdasági válsághoz, politikai krízishez.”.

Az 1980-as évek elejétől – mintegy tíz éven át – Szvák Gyula az akkortájt rendkívül népszerű Interpress Magazin rovatvezetőjeként dolgozott és sok fiatal történész írását segített publikálni. Most is köszönettel tartozom azért, hogy jó néhány tudományos ismeretterjesztő cikkem közreadását támogatta, és ami nem mellékes, az említett folyóirat tisztességes honoráriumot fizetett. Egyetemi oktatói és szerkesztői munkája mellett Szvák Gyula nagy energiát fordított arra, hogy a tudományos életben is elismerést vívjon ki magának. A Leningrádi Állami Egyetem levelező aspiránsaként – Ruszlan Grigorjevics Szkrinnyikov professzor vezetésével – 1984-ben védte meg kandidátusi disszertációját. Egy évvel később jelent meg „Iván, a Félelmetes” című kötete, amelyet a Gondolat Kiadó adott közre. Megtisztelő volt számomra, hogy a Századok című folyóiratban recenziót írhattam a fenti kiadványról, amelyből az alábbiakat szeretném idézni: „A könyv legszínvonalasabb részeit azok a fejezetek képezik, amelyek IV. Iván uralkodásának második szakaszát tárgyalják. A szerző megkapó erővel mutatja be a korlátlan egyeduralom, a despotikus és diktatórikus kormányzati módszerek bevezetését, a bojár ellenzékkel való könyörtelen leszámolást, a mértékét vesztett terrort, az esztelen vérengzéseket, a tömeggyilkosságokat, a belső tisztogató hadjáratokat és az ezekhez szolgáló ürügyeket. Hasonlóan lebilincselő erővel ír a terrorpolitika útjára lépő uralkodó zabolátlan és kicsapongó magánéletéről, az opricsnyikok gárdájának pogromjairól, az „árulás mótelye” elleni sajátos ideológiáról, a lakosság megfélemlítését célzó erődemonstrációkról, továbbá az ország kettéosztását, decentralizációját, s az általános feszültséget növelő úgynevezett zemscsina-rendeletéről. A szerző megkülönböztetett figyelmet fordít a huszonöt éves livóniai háború eseményeinek bemutatására, amely kezdetben váltakozó sikerrel folyt, de végül Oroszország totális katonai vereségét eredményezte.” (Századok, 1986. 3. sz., 766 – 767.)

Az 1980-as évek második felében Szvák Gyula már országosan ismert történész volt, akinek önálló kötetei jelentős szakmai elismerést hoztak. Ez utóbbiak között említem, a válogatásában és szerkesztésében 1987-ben publikált „Koronás portrék” című, a Kozmosz Könyvek sorozatában kiadott könyvét, amely tizenkét fiatal történész írását tartalmazta. A kötetről kialakult impresszióimat az akkor megjelent recenziómban így összegeztem: „A fiatal történész-nemzedék bátorságát dicsérem, hogy olyan feladatra vállalkozott, amely „kívül esett” az elmúlt évtizedek hazai historiográfiai kutatásain. A szerzők célja az volt, hogy olyan

portrékat rajzoljanak a kötetben szereplő uralkodókról, amelyekben a kormányzati politika sajátosságai, a magánélet bonyodalmai, útvesztői, sikamlós hálószoatitkai egyaránt helyet kapnak. Az egyes portrék ugyanakkor nem vállalkoznak a megfellebbezhetetlen ítéletalkotásra, ezt inkább az olvasóra bízzák. A kötet szerzői szemmel láthatóan tudatosan kerülnek a sematikus értékeléseket, s helyettük a lényegi jelenségek megragadására törekszenek.” (Népszava, 1987. december 19., 10.)

1988-ban Szvák Gyulának újabb nagy sikerű munkája látott napvilágot „Hamis cárok” címmel, amelyben az oroszországi álcár-hit bonyolult problematikáját vizsgálta. Korosztályunk egyik legszebben író történésze érdekfeszítően idézte fel a népszerű szerepében tetszelgő kalandorok, ígéretekben nem szűkölködő szélhámosok, az „Isten kegyelméből uralkodó” álcárok és a népmozgalmak egymásra találásának feltételeit, a népi utópia, a Messiás-várás társadalmi gyökereit.

1989-ben adta ki Szvák Gyula a „Moszkóvia és a Nyugat” című munkáját, amelyben azt mutatta be, hogy a 16 – 17. századi európai utazók milyenek látták a korabeli Oroszország társadalmi berendezkedését, az ott élő emberek mentalitását, táplálkozási szokásait és gondolkodásmódját. Ugyanebben az évben látott napvilágot a szerző „Furkósbottal Európába? (I. Péter: Érvek – ellenérvek)” című munkája, amelyben arra vállalkozott, hogy a könyvtárnyi szakirodalomból egy csokorba gyűjtse azokat a történelmi szemelvényeket, amelyekből hiteles és differenciált portré kerekedik ki a „felvilágosult monarchának” és „Antikrisztusnak” egyaránt nevezett Nagy Péter nem hétköznapi tevékenységéről. A kötet válogatója és szerkesztője kitűnő érzéssel gyűjtötte össze a kortársak és az utókor, történet- és szépírók, publicisták műveinek azon részleteit, amelyek hasznos adalékokat szolgáltatnak a sok vitát kiváltott cár alakjának értékeléséhez. A könyv szemelvényei meggyőzően bizonyítják, hogy I. Péter több mint harmincöt éves uralkodása, felülről hozott reformsorozata valóban új korszak nyitányát jelentette Oroszországban. Az uralkodó által végrehajtott közigazgatási, pénzügyi, hadügyi, egyházi és kulturális reformok eredményeként az orosz állam európai nagyhatalommá vált, amelynek engedélye nélkül egyetlen ágyút sem süthettek el a kontinensen. A cár rendkívüli energiájának köszönhetően „ablakot vágott Európára”, birodalma a nyugat-európai technikai, tudományos és katonai eredményeket befogadó országgá vált.

A magyarországi rendszerváltás Szvák Gyula életében és szakmai tevékenységében kezdeményező, iskolateremtő szerepet hozott. Ettől az időszaktól kezdve meghatározó jelentősége lett a hazai Oroszország történetével kapcsolatos kutatások szervezeti kereteinek megteremtésében, az újszerű látás- és gondolkodásmód kialakításában. 1990-ben létrehozta a

Magyar Ruszisztikai Egyesületet, amelynek egyik alapító tagja lehettem. Az elnöki tisztséget 2006-ig Szvák Gyula töltötte be, közben 1991-ben megalapította a Magyar Ruszisztikai Intézetet, amelyet Göncz Árpád köztársasági elnök úr levélben üdvözölt. Négy évvel később, 1995-ben szervezte meg az ELTE BTK Ruszisztikai Központját, majd 1997-ben az ő nevéhez fűződött a bölcsészkar „történeti ruszisztika és modern szovjetológia” speciális képzési program elindítása. Életművének kiemelkedő állomását jelentette, hogy egyik alapító tagja volt az ELTE Történész Doktori Iskolájának. Talán még ennél is fontosabb, hogy 2010-ben megalapította és elindította az ország egyedüli ruszisztikai mesterszakos képzésétés önálló ruszisztikai doktori programját. A kilencvenes évek közepén a „Magyar – Orosz Történész Vegyesbizottság” tagjává választották, kiváló szakmai munkájának elismeréseként pedig 2006-ban a magyar tagozat elnökévé nevezték ki.

Szakmai elismerését és megbecsülését jelzi az a tény is, hogy 1997 – 2000 között az NKA Folyóirat-kiadási Kuratóriumában dolgozott, 1997-ben a Nemzeti Tankönyvkiadó Rt. Igazgatótanácsának tagja, 2002 – 2003-ban annak elnöki tisztét töltötte be. Szerteágazó közéleti tevékenységét jelzi, hogy 2004 – 2005-ben a „Magyar – Orosz Kulturális Évad” főkurátora volt, 2006-tól pedig „Az Orosz Nyelvért és Kultúráért Alapítvány” elnöki tisztét látja el.

Szvák Gyula kifogyhatatlan energiájának és szakmai ambíciójának bizonyítéka, hogy fent említett iskolateremtő, tanszékszervező és tanári munkája mellett a tudományos kutatómunka iránti érdeklődése sem csökkent. 1997-ben habilitált az ELTE BTK-n, 2000-ben nyújtotta be akadémiai doktori disszertációját, amely később „IV. Iván és I. Péter utóélete” címmel könyv alakban is megjelent. A vitában Székely György akadémikus és Barta János professzor kiválónak minősítette az értekezést, és ezzel a véleménnyel értett egyet Niederhauser Emil akadémikus, a bizottság elnöke is. Szakmailag nívós értekezése alapján Szvák Gyula 2001-ben az MTA doktora lett, majd két évvel később egyetemi tanárrá nevezték ki. Jelentős elismerést hozott számára, hogy az Orosz Tudományos Akadémia díszdoktorává választotta, Vlagyimir Putyin elnöktől pedig Puskin-díjat vehetett át.

Figyelemre méltó teljesítményeket ért el a hazai történeti ruszisztika elsősorú képviselője szerkesztői és kiadói tevékenységével is. 1987-ben – Szántó Györggyel közösen – alapította meg a Maecenas Könyvkiadót, majd önálló vállalkozásként hozta létre a Pannonica Kiadót. Az általa publikált kötetek közül szinte valamennyi szakmai elismerést hozott számára. Köztük említem a négy szerzős, Font Mártával, Krausz Tamással és Niederhauser Emillel közösen írt „Oroszország története” című könyvet, amely nemcsak a történelemtanárok, hanem az egyetemi hallgatók körében is népszerű volt. Az általa

szerkesztett és kiadott „Poszt-Szovjet Füzetek” és a „Ruszisztikai Könyvek” sorozat kiadványai a gyakran hivatkozott művek közé tartoznak. Felfigyelt erre a hazai „könyves” szakma is és Szvák Gyulát a Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesületének alelnökévé választotta.

A könyvkiadó Szvák professzor tevékenysége kapcsán megemlítem, hogy az ő esetében nem érvényes a „minden szentnek maga felé hajlik a keze” mondás, mivel a „Ruszisztikai Könyvek” sorozatában – saját kötetein és szerkesztett művein kívül – más szerzőknek is publikálási lehetőséget biztosított. Ez nem csak nagyvonalú szakmai gesztusnak minősíthető, mivel a könyvkiadás nem tekinthető olcsó vállalkozásnak és a szükséges pénzfedezeten kívül kapcsolati tőkével is kell rendelkezni. Örömmel vettem kézbe 2009-ben Varga Ilona „A központosítástól az abszolutizmusig” c. könyvét, mivel a szerzőnek döntő érdeme volt abban, hogy szegedi egyetemi tanárként felismerte tanítványában a hazai történeti ruszisztika későbbi kiváló művelőjét. 1986-ban ismertem meg Szili Sándort, akinek 2005-ben látott napvilágot „Sibéria birtokbavételének koncepciói az orosz és szovjet történetírásban” című kötete, amelyről már PhD-védésekor nagyon jó véleménnyel voltam. A téma nem állt távol tőlem, mivel kandidátusi disszertációm vezetője, Vagyim Alekszandrov professzor, az adott problematika elismert szaktekintélye volt. Mivel elolvastam Szili Sándor értekezésének szövegét, a védésen szívesen szóltam hozzá a felmerült kérdésekhez, és tréfásan megemlítettem, hogy az értekezés könyv alakban történő publikálásakor örömmel lennék „társszerző” a kötet címlapján. Mindig elismeréssel és nagybecsüléssel követtem Filippov Szergej tudományos pályafutását, és maradéktalanul egyetértettem azzal, hogy Oroszország 18. és 19. századi történetének forrásai az ő szerkesztésében jelentek meg. Kuriózumnak és intellektuálisan kiváló munkának tartom Gyimesi Zsuzsanna 2010-ben közreadott „Andrej Platonov prózája és Pavel Filonov festészete” c. művét, amely értékes adalékokat tartalmaz a 19 – 20. század fordulójának orosz művelődéstörténetéhez. Feltétlenül meg kell említenem, hogy Gyimesi Zsuzsa kitűnő szerkesztői érzékkel rendelkezik, és bizonyára ezzel magyarázható, hogy Szvák professzor jó néhány munkájában működött közre. Be kell vallanom, hogy ha Krausz Tamás életművéről és kiadott köteteiről szeretnék írni, akkor ez önálló és terjedelmes dolgozatot igényelne, mivel könyveit, tanulmányait Moszkvától – Londonon és New Yorkon át – egészen Brazíliáig ismerik. A hazai ruszisztika fiatalabb ismert képviselői közé tartozik a Szegeden és Jekatyerinburgban tanult Gyóni Gábor, aki a történelmi Oroszország népeiről önálló kiadványt és számos uralisztikai tárgyú dolgozatot tett közzé.

Szvák Gyula vitathatatlan érdemei közé tartozik az a – kollégáival közösen megszervezett – több mint harminc nemzetközi ruszisztikai konferencia, amelyentöbb száz hazai és külföldi történész vett részt. Figyelemre méltó az is, hogy az elhangzott konferencia-előadások szövegét a Ruszisztikai Központ kötetekben is megjelentette és azok ma a világ számos könyvtárában megtalálhatóak. Írásom terjedelmi keretei között lehetetlen a Ruszisztikai Központ által szervezett összes rendezvény témakörét felsorolni, de a számomra tanulságosak közül az alábbiakat szeretném kiemelni: „Oroszország helye Európában” (1998), „Oroszország helye Euráziában” (2000), „A Moszkvai Oroszország fejlődési sajátosságai” (2000), „Új irányzatok és eredmények a ruszisztikában” (2004), „A magyar – orosz kapcsolatok tizenkét évszázada” (2005), „Az orosz történetírás regionális iskolái” (2006), „Önjelölt cárok Oroszországban a 16 – 18. században” (2009), „Az állam szerepe az orosz történelmi fejlődésben” (2010), „Történeti ruszisztika a 21. században” (2015). Emlékezetesek maradtak a konferenciák külföldi résztvevőinek előadásai, akik között olyan kiváló történészek képviselték szakmánkat, mint J. V. Anyiszimov, P. Dukes, L. Hughes, M. K. Juraszov, A. B. Kamenszkij, A. Kappeler, G. Lenhoff, Ph. Longworth, Ju. Sz. Pivovarov, N. V. Riasanovsky, N. M. Rogozsin és A. N. Szaharov. A velük való találkozások ma is inspiráló erővel hatnak és könyveiket olvasva -- lelki szemeim előtt -- immár egy-egy emberi portré is kiegészíti. A legnagyobb hatással rám Alekszandr Boriszovics Kamenszkij előadása volt, akinek II. Katalinról és a 18. századi Oroszország történetéről írt munkáit korábban is ismertem, 1998-ban aztán újból megbizonyosodtam arról, hogy levéltári forrásismerete a mi szakmánkban szinte páratlan és nem véletlenül lett a Stanford Egyetem vendégprofesszora. Megemlítem azt is, hogy a hazai kollégák szintén magas színvonalon tartották meg előadásaikat, és nem kellett szégyenkezniük a külföldi vendégek előtt.

Figyelemre méltónak tartom, hogy Szvák Gyula mindig jó érzékkel válogatta meg tanszéki munkatársait, akik közül Krausz Tamás, Filippov Szergej, Szili Sándor, Gyimesi Zsuzsanna, Gyóni Gábor és Szaniszló Orsolya neve említhető. Ha publikációs tevékenységüket említem, arról a legnagyobb elismeréssel szólhatok. Lényegesnek tartom kiemelni azt is, hogy Szvák Gyula az általa szervezett programokra nemcsak a fővárosi, hanem a pécsi, szegedi, debreceni, egri és szombathelyi kollégákat is rendszeresen meghívta. Fontosak voltak ezek a személyes találkozások, szakmai beszélgetések, mivel egymástól nemcsak értékes információkat, hanem baráti segítséget és biztatást is kaptunk. Bár – betegségeim miatt – 2003-tól nem tudtam aktívan részt venni a Magyar—Orosz Történész Vegyesbizottság munkájában, mégis rendkívül jól esett, hogy hatvanadik születésnapom alkalmával a kollégák egy kellemes hangulatú ünnepség keretében köszöntöttek meg. Addigi

munkám elismeréseként Szvák professzor egy oklevelet nyújtott át, Szili Sándor pedig baráti laudációban méltatta tudományos tevékenységemet, amelynek szövege a Ruszisztikai Központ honlapjára is felkerült. Kevés ilyen pillanat adódik az ember életében, ezért most is hálával gondolok azokra, akik nem feledkeztek meg rólam és az ünnepséget előkészítették.

2018-ban a Ruszisztikai Központ vezetője hatvanöt éves, és lejár a tanszékvezetői megbízatása. Egy közel harminc éves múltra visszatekintő „műhely” tudományos életének és oktatásának szervezése, hazai és külföldi kapcsolatainak fenntartása, újabb konferenciák rendezése, nívós kötetek publikálása folytatásra vár...

V. Molnár László

ny. egyetemi docens, a Magyar Ruszisztikai Egyesület egyik alapítója